

ŠIANDIENOS LIETUVIŠKŲ KNYGŲ VAIKAMS VIZUALUMAS: LEIDĖJŲ IR SKAITYTOJŲ POŽIŪRIS

Karolina Katinaitė | Vilniaus universiteto Knygotyros
ir dokumentotyros institutas
Universiteto g. 3, LT 01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: karolinos.katinaites.pastas@gmail.com

Straipsnyje nagrinėjamas naujas – vizualinės kultūros – reiškinys bei jo taikymas leidybos industrijoje. Analizei pasirinktos knygos, skirtos ikimokyklinio amžiaus vaikams, nes būtent šio tipo knygoje vizualumas yra pagrindinis informacijos nešėjas (skaityti nemokantys vaikai turinį suvokia ir interpretuoja vaizdais). Straipsnyje aptariama knygų vaikams klasifikacija pagal amžiaus grupes, taip pat knygos kaip ugdymo priemonės svarba nuo ankstyvos kūdikystės. Empirinis tyrimas atliktas dviem būdais: skaitytojų nuomonės tyrimui taikytas apklausos metodas, leidėjų požiūriui nustatyti pasirinktas interviu. Tyrimas atskleidė, jog skaitytojai yra reiklūs knygų vizualumui, jie nėra linkę pirkti knygos, jeigu jos komponentai netenkina. Leidėjai, sudarydami knygų repertuarą, taip pat daug dėmesio skiria vizualumo aspektui.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: *knygos vaikams, knygų leidyba, knygų vaikams vizualumas, knygų apipavidalinimas, knygų klasifikacija pagal amžiaus grupes ir žanrus, vizualinė kultūra, okuliarcentrizmas, knygos dailininkas.*

ĮVADAS

Knygos kaip ilgalaikiai kultūros produktai lydi žmogų visą gyvenimą. Keičiantis asmenybės raidos etapams, keičiasi ir skaitomos knygos. Knygos vaikams užima nemenką dalį bendros leidybos rinkos Lietuvoje. Tokių knygų specifiką lemia skaitytojų amžius, todėl jos turi tenkinti ypatingus vartotojų poreikius. Nežinant knygos adresato, iš pirmo žvilgsnio spręsti apie ją galima pagal apipavidalinimą. Būtent šis kriterijus dažniausiai atskiria knygas vaikams ir suaugusiesiems.

Knygų vaikams specifiška lemia, jog meninis apipavidalinimas, vizualinė medžiaga yra labai svarbi vaikui, dar savarankiškai nemokančiam skaityti ji yra geriau suvokiama nei tekstinis turinys. Be to, iliustracijos knygos maketui suteikia visai kitokį charakterį, pakeičia skaitymo ritmą – skaitytojas privalo persiorientuoti iš verbalinės informacijos supratimo į vaizdinę, kuri ilgiau sutelkia dėmesį, t. y.

priverčia įsiziūrėti, pastebėti, pamąstyti. Iliustracijos ir bendras knygos vizualumas yra išskirtinis knygų vaikams bruožas, nuo kurio priklauso ne tik knygos meninė vertė, paklausa rinkoje, bet ir augančios kartos estetinis pojūtis, vaizduotė ir kūrybiškumas. Taip pat neginčytinos yra knygos lavinamosios funkcijos: kūdikystėje lavinama kūno motorika, judesiai, vėliau – lingvistiniai, kognityviniai gebėjimai, ugdomas kultūrinis, estetinis suvokimas.

Vizualumo dominavimo tendencija Vakarų šalyse išryškėjo XX a. viduryje, po Antrojo pasaulinio karo. Lietuvoje ši tendencija tapo aktuali tik atgavus Nepriklausomybę, atsivėrus informacijos, gaunamos iš pasaulio, galimybėms. Įvairiose mokslo srityse, įvairiais aspektais analizuojamos medijos ir jų kaita komunikacijos erdvėje, knygų leidyba ir raida, leidybos rinkos pokyčiai, knygų turinys ir jo poveikis. Vizualumo tyrimai laikomi tarpdisciplininiu reiškiniumi. Tačiau nėra pakankamai ištirta vizualumo teorijų sąveika su leidyba ir jos praktinis taikymas.

Straipsnio tema atspindi keletą plotmių, kurias būtina analizuoti kompleksiai. Nors pagrindinis darbo aspektas yra leidyba, analizuoti teko kelių tipų literatūros šaltinius. Norint sudaryti knygų vaikams klasifikaciją pagal amžiaus grupes, reikia suvokti asmenybės raidos etapus, jų metu vykstančius pokyčius. Todėl naudingas šaltinis buvo Rasos Žukauskienės knyga *Raidos psichologija: integruotas požiūris* (2012). Vizualinės kultūros reiškinio, vizualumo teorijų būtų neįmanoma suvokti be pagrindinių medijas nagrinėjančių užsienio autorių: Levo Manovichiaus (*Naujųjų medijų kalba*, 2009), Marshalo McLuhano (*Kaip suprasti medijas*, 2003); lietuvių autorių: Kęstučio Meškio (*Kaip valdyti medijas*, 2010), Laimos Nevinskaitės (*Šiuolaikinės medijos ir masinės komunikacijos teorijos*, 2011), Vytauto Michalkevičiaus; vizualumą nagrinėjusių Tomo Kačerausko, Kęsto Kirtiklio, Laimos Monginaitės, Agnieškos Juzefovič, kitų lietuvių autorių (Eglės Obcarskaitės, Aušros Meškauskaitės) įžvalgų jų straipsniuose. Naudingi buvo lietuvių vaikų literatūros tyrėjo Vinco Aurylos (*Lietuvių vaikų literatūra*, 1986), knygotyrininkės Vitos Mozūraitės (*Vaikų knygos leidyba Lietuvoje 1940–1990*, 1993) darbai. Daug informacijos apie šiandieninę knygų vaikams leidybos situaciją suteikė serialinis leidinys „Rubinaitis“, kuriame apie knygų vizualumą yra rašiusios Guoda Rudnickaitė, Jolita Liškevičienė ir kt. Informacijos šaltinių gausa leido pasirinkti geriausius pavyzdžius ir analizuojant juos pritaikyti tiriamam objektui.

Šio straipsnio tikslas – ištirti leidėjų ir skaitytojų nuomonę apie Lietuvoje leidžiamų knygų vaikams asortimentą bei nustatyti vizualumo poveikį ugdant ikimokyklinio amžiaus vaikus. Uždaviniai: įvertinti suaugusiųjų, kaip knygų ikimokyklinio amžiaus vaikams pirkėjų ir skaitytojų, nuomonę apie vizualumą knygose vaikams ir jų daromą poveikį; išsiaiškinti leidėjų požiūrį į knygų vaikams vizua-

lumą, keliamus apipavidalinimo, iliustravimo, poligrafijos kriterijus; įvertinti respondentų nuomonę apie knygos, kaip ugdymo priemonės, svarbą ikimokyklinio amžiaus vaikams.

Pasirinktas empirinio tyrimo metodas leido išsamiai ir įvairiapusiškai analizuoti duomenis, juos apdoroti, pateikti gautas išvadas ir rekomendacijas. Kiekybinei skaitytojų apklausai buvo sudaryta mišrių – uždarų ir atvirų – klausimų anketa; leidėjai buvo apklausiami interviu atvirų klausimų forma – vykdytas kokybinis tyrimas.

VIZUALINĖS KULTŪROS AKTUALUMAS LEIDYBOJE

Naujųjų technologijų įtaka taip pat turi įtakos skaitytojams. Visuomenės dalis, neturinti didelio skaitymo poreikio, mieliau renkasi daug pastangų nereikalaujančias medijas: kiną, televiziją, reklamą, kompiuterinius žaidimus ir t. t. Taigi, nors spausdinta knyga yra viena seniausių medijos formų (ji visais laikais veikė kaip pasaulio pažinimo priemonė), tačiau šiais laikais neretai ji yra keičiama kitomis informacijos perdavimo priemonėmis.

Suvokiant knygą kaip vartojamąjį produktą, ji turi būti paklausi, kelti skaitytojų susidomėjimą. Norint sukurti paklausią, vertingą ir skaitytojų mėgstamą knygą, būtina analizuoti rinkos pokyčius ir vyraujančias tendencijas. Šiandienėje visuomenėje pastebimas vizualinės kultūros reiškinių (dar vadinamo okuliarcentrizmu) aktualumas. Jis pasireiškia vizualinės informacijos dominavimu, veikiančiu vartotojų sąmonę¹.

Terminas *vizualumas* pirmiausia reiškia įvairių matomųjų objektų pojūtį, jungiantį regėjimą ir suvokimą. Knygose vizualumas yra suvokiamas plačiau – apima visą knygos išvaizdą: tiek vidinę (maketas, iliustracijos, koloritas, šriftas), tiek išorinę (viršelis, įrišimas, formatas, apimtis, kitus galimus priedus – aplankas, skirtukas ir kt.), tiek poligrafiją (popierius, spauda). Svarbi ne tik šių elementų gausa ar įvairovė, bet tikslingas jų parinkimas, efektyvus naudojimas, atitiktis žanrui, amžiaus grupei bei bendra viso leidinio darna.

Šiandienėje kultūroje informaciją valdo (ją kuria, kaupia, saugo) visa visuomenė. Dabar tai vyraujanti kultūros tendencija. Mokslininkai išvelgia, jog vizualinė informacija yra tarsi privilegijuojama, ją galima greičiau ir lengviau suvokti, taigi ir vartotojų ji labiau mėgstama ir vertinama. Šis reiškinys daro įtaką ir leidybos industrijos produktams. Pagrindinis leidybos produktas – knyga – glaudžiai susijęs su vizualumu. Knyga kaip ilgalaikis kultūros gaminytis vertinama tiek dėl turinio

1 Plačiau žr.: ŽILINSKAITĖ, Viktorija. Vaizdo link: okuliarcentrizmas ir jo tyrimo metodologija. *Filosofija. Sociologija*, 2010, t. 21, nr. 1, p. 3–10.

(kaip informacijos perdavimo priemonė), tiek kaip meninis reiškiny, sukurtas pagal tam tikras taisykles, kad būtų estetiškai patrauklus akiai.

Knygų vizualumas priklauso ne tik nuo jų kuriančių dalininkų ir dizainerių bei knygos pobūdžio, bet ir nuo esamos leidybinės padėties rinkoje ir bendros ekonominės situacijos. Pastarosios nestabilumas daro įtaką spaudos kokybei, taip pat gali veikti ir turinį. V. Auryla palankiai vertino sovietmečiu vyravusią leidybos situaciją, kai knygos vaikams buvo labai išpopuliarėjusios, tiražai buvo milžiniški, buvo išaugusi knygų meninė vertė. Tačiau reikia atsiminti, kad tuo metu leidyba buvo ideologinio auklėjimo įrankis, juo siekta įteigti politines ir socialines idėjas nuo pat vaikystės. Šiandien Lietuvos leidybos situaciją galima vertinti palankiai. Rinkoje yra įvairaus pobūdžio, skirtingus interesus ir poreikius atitinkančių leidinių vaikams, kurie tiek turinio, tiek poligrafinė kokybe nenusileidžia geriausių pasaulio leidyklų produkcijai.

KNYGŲ VAIKAMS SĄVOKA IR SPECIFIKA

Pagal bendrą vaiko suvokimą knygos vaikams gali būti iki skaitytojo paauglystės metų, tačiau į tiriamąją grupę buvo atrinktos knygos, skirtos tik *ikimokyklinio amžiaus vaikams*. Toks sprendimas priimtas dėl ypatingo straipsnio tyrimo objekto – vizualumo, kuris labiausiai matomas ir palankiausias analizuoti tokio amžiaus vaikų knygoje. Ikimokyklinio amžiaus vaikams vizualumas yra pagrindinis ir svarbiausias knygos turinio bei informacijos šaltinis, nes dar nemokėdami skaityti, vaikai ją suvokia ir interpretuoja padedami vizualinių priemonių. Kita vertus, tokį pasirinkimą lėmė faktas, kad didesnę dalį kasmet Lietuvoje išleidžiamų knygų vaikams sudaro ikimokyklinio amžiaus skaitytojams skirtos knygos.

Straipsnyje vartojamas terminas *knygos vaikams* apima visų tipų, žanrų, įvairia stilistika apipavidalintas knygas, skirtas vaikams skaityti ir naudoti. Analogiškai šiam terminui V. Auryla vartojo terminą *vaikų literatūra*, reiškiantį specialiai vaikams parašytus kūrinius arba kūrinius, kurie dėl savo turinio gali būti naudojami vaikų; V. Mozūraitė panašiai aiškindama siūlė vartoti terminą *vaikų knyga*. Kasdienėje kalboje dažnai vartojamas pasakymas *vaikiška knyga*, tarsi turintis kūrinių kiek menkinantį atspalvį, kai pabrėžiama, kad knyga tinka tik patyrimo neturintčio vaiko pasaulėvokai. Taigi straipsnyje pasirinkta daug platesnės reikšmės *knygos vaikams* sąvoka.

Knygų vaikams klasifikacija padeda leidėjams leidžiamą knygą priskirti tam tikrai amžiaus grupei, taip pat knygas renkantiems tėvams išrinkti leidinį vaikui. Pavyzdžiui, pagal tokią klasifikaciją sovietmečiu ant knygos buvo aiškiai nurodoma, kam skirtas leidinys: ikimokyklinis amžius (3–7 metai), jaunesnysis mokyklinis

amžius (7–11 metų), vidutinis mokyklinis amžius (11–15 metų), vyresnysis mokyklinis amžius (15–18 metų). Tačiau šiandienėje visuomenėje griežtas amžiaus ribas nustatyti sudėtingiau kiekvieno vaiko raidą lemia skirtingos gyvenimo sąlygos, požiūris į individualias asmenybės savybes ir galimybes, taip pat didžiulė knygų įvairovė ir kitos priežastys, todėl knygos nėra tiksliai klasifikuojamos ir leidinyje oficialiai nėra nurodoma, kokio amžiaus grupei leidinys skirtas.

Nagrinėjant knygas vaikams, tikslinga jas klasifikuoti atsižvelgiant į augančio vaiko raidos etapus. Mokslininkų, tiriančių žmogaus raidą, nuomonės apie etapus ir amžiaus ribas įvairuoja, todėl, atsižvelgiant į vaikų augimą, raidą, elgesio ypatumus ir aplinkybes, pažintinius įgūdžius, psichologiją ir kitus veiksnius, išskiriami šie etapai, kurie svarbūs bei aktualūs knygų vaikams leidybai: iki vienerių metų – kūdikystė; 1–3 metai – ankstyvoji vaikystė; 3–6 metai – ikimokyklinė vaikystė; 6–12 metai – vėlyvoji vaikystė; 12–18 metai – paauglystė.

Suvokti vaiko ugdymą ir jo veiksnius leidžiant knygas vaikams ypač svarbu: ko kiam konkrečiai skaitytojui ji bus skirta bei kokių poligrafinių, meninių taisyklių ir moralinių principų privalu laikytis. V. Auryla rašė, jog knygas vaikams ir jų kaitą lemia du veiksniai: „pirmiausia, vaikų literatūra negali būti atsiejama nuo bendrosios literatūros, yra tos literatūros šaka, ją veikia literatūrinės srovės, estetinės teorijos ir kitos literatūrinės įtakos. Antra, vaikų literatūrai didelį poveikį daro vaiko psichologija, įvairios pedagoginės pažiūros ir auklėjimo teorijos“². Šios nuostatos aktualios leidėjams, kad būtų leidžiamos gyvenamąjį metą ir vaikų poreikius atitinkančios knygos.

VIZUALUMO TEORIJS SANTYKIS SU KNYGOMIS VAIKAMS

Ikimokyklinio amžiaus vaikams skirtose knygose pagrindinė informacijos perdavimo priemonė yra iliustracijos. Su skaitytojais komunikuojama vaizdais. Nuo jų pobūdžio ir meniškumo priklauso ne tik knygos meninė vertė, bet ir augančios kartos estetinis lavinimas, kūrybingumas. Kartais apipavidalinimo meniškumas suprantamas kaip ypač originalios idėjos, knygos konstrukcijos taisyklių laužymas, įvairių technikų ir stilių naudojimas. Tačiau nepagrįsti apipavidalinimo metodai, neharmoningi deriniai gali ne tik neatkreipti skaitytojo dėmesio, bet netgi jį erzinti arba netgi neatlikti pagrindinės informacijos perdavimo funkcijos. Todėl žinant, kad net gražiausias iliustracijas gali sugadinti nevykęs,

² MOZŪRAITĖ, Vita. *Vaikų knygos leidyba Lietuvoje 1940–1990*: daktaro disertacija. Vilnius, 1993, p. 10.

netinkamas maketas, leidyboje dažnai yra pabrėžiamas pagrindinis kriterijus – teksto, iliustracijų ir apipavidalinimo sąveika, teigiamai veikianti adresatą.

Knygų apipavidalinimas – tai požymis, pagal kurį galime knygą priskirti vaikų ar suaugusiųjų auditorijai, kai metrikoje ar anotacijoje nėra nurodytas knygos adresatas³. Apipavidalinant knygas vaikams atsižvelgiama į jų amžių, raidos ypatybes, aplinkos pažinimo bei gebėjimo suvokti lygį, kitus psichologinius aspektus. Knygų ikimokyklinio amžiaus vaikams specifiką lemia adresatas – dar savarankiškai nemokantis skaityti vaikas. Taigi, pagrindinė užduotis leidėjams – sukurti tinkamą knygos apipavidalinimą, kai pagrindinis informacijos patekimo būdas yra iliustracijos, o ne tekstas.

Aptariant knygų apipavidalinimo skirtybes, lengviausia nagrinėti grožines ir negrožines knygas vaikams. 2013 m. grožiniai kūriniai sudarė 88 proc. visų išleidžiamų knygų vaikams Lietuvoje, taigi ir apipavidalinimo įvairovė gausi.

Paveikslėlių istorijos skirtos dar nemokantiems skaityti vaikams. Tokiose nedidelės apimties knygelėse visa istorija papasakojama vaizdais, teksto labai mažai arba netgi visai nėra. Svarbiausi principai mažiausiems skaitytojams yra ryškūs ir kontrastingi vaizdai (kad sudomintų skaitytoją), stori, lengvai verčiami puslapiai (kad techniškai būtų lengva naudoti knygą). Tokie vaikai dar neskiria atspalvių, pustonų – jiems tinkamiausios yra aiškios, ryškios spalvos, jomis nuspalvintas visas daiktas (be išskiriamų smulkmenų ir pan.), paveikslėlių spalva turi būti kontrastinga su fonu.

Pasakos – tai vaikų literatūros žanras, pasižymintis gausiu asortimentu Lietuvoje bei vizualumo įvairove. Pasakų iliustravimas labai įvairuoja bei daugiausia priklauso nuo dailininko. Vienu atveju vaizdais tiesiogiai perteikiamas parašytas tekstas, iliustruojami tiksliai tie įvykiai, kurie aprašyti autoriaus. Kitu atveju, iliustracijos darniai papildo pasakos turinį, nedubliuoja jau parašytos istorijos, tačiau kuria savo loginę mintį, vaizdu perteikia skaitytojui tai, ko autorius negalėjo aprašyti.

Nagrinėjant vizualumą, labai svarbu atsižvelgti į *tautosaką*, kuri siaurąja prasme kartais gali būti laikoma priklausanti pasakų tipui. Tačiau žinant tautosakos svarbą ir įvairovę Lietuvos kultūroje, ją vertėtų išskirti atskirai. Šio žanro iliustravime galima įžvelgti kelis pamatinius kūrybos kriterijus. Naudojama daugybė simbolių, jaučiamas aiškus tautinis stilius, vaizduojami tautiniai kostiumai, lietuvių liaudies buities motyvai: skrynios, raktai, medis, audiniai, liaudies meno ženklai, dekoracijos, ornamentika. Vaizduojami liaudies gyvenimo motyvai dažnai stilizuojami, paliekami tik simboliai. Tautosakos žanre veikia įvairios antgamtinės jėgos, mitinės būtybės (raganos, laumės, velniai, milžinai), taip pat žmonės. Visi turi labai ryškius charakterius, jaučiama aiški skyra tarp gėrio ir blogio. Apipavidalinant tautosakos knygas išryškinamos moralinės, vertybinės nuostatos, jos kuriamos ne

tik aiškiais charakteriais, situacija vertinama ir piešinio spalvomis. Todėl iliustracijoms dažniausiai naudojami tamsūs ir šviesūs tonai, nespalvoti piešiniai arba naudojant tik kelias spalvas, atlikti grafikos technikomis. Dailininkui, iliustruojančiam tautosaką, svarbi užduotis – tikroviškumo ir fantastikos suderinimas.

Bene sudėtingiausia vizualumą analizuoti *poezijos vaikams* knygų žanre. Jis šiandien nėra labai populiarus knygų vaikams leidyboje. Poezijos iliustravimas – gana sudėtinga užduotis dailininkui, kuris turi nuspręsti, ar bus interpretuojama poeto kūryba, ar kuriama savita istorija. Vieni iliustruotojai siekia natūralumo, tikroviškumo, kiti renkasi abstrakcijas ir paslaptinę.

Nuotykių knygos, kasdieniškos, gyvenimiškos istorijos orientuotos kiek į vyresnę skaitytoją, jau savarankiškai mokantį skaityti ir rinktis knygas. Šio žanro knygos jau nepasižymi gausiomis iliustracijomis ir meniniu apipavidalinimu, nes tekstinis turinys atlieka pagrindinį vaidmenį.

Negrožinių knygų vaikams iliustravimo pagrindinis kriterijus – aiškus informacijos perdavimas vaizdu. Todėl skiriasi ir šio tipo knygų apipavidalinimas. Iliustracijoms būdingas „realizmas, informatyvumas, jose atsisakoma teksto interpretavimo pagal dailininko fantaziją“⁴.

Panagrinėjus įvairių tipų ir žanrų knygas matyti, kad nėra vienodai galiojančių vizualumo kūrimo taisyklių. Knygų apipavidalinimas, iliustracijų atlikimo technikos ir kokybė labai priklauso nuo jas kuriančių dailininkų kompetencijos ir profesionalumo. Taip pat nemažą įtaką knygos vizualumui daro bendra ekonominė situacija šalyje, leidybos ir poligrafijos padėtis bei leidėjų finansinės galimybės. Žinoma, vizualumas taip pat priklauso nuo leidinio pobūdžio – jis turi tenkinti atitinkamos vaikų amžiaus grupės poreikius. Be to, nuolat pabrėžiama bendra tekstinės ir vizualinės informacijos darna, kuri turėtų vyrauti knygoje.

TYRIMO METODIKA IR DALYVIAI

Siekiant įvertinti šiandienos vartotojų nuomonę knygų vaikams vizualumo klausimu ir pateikti išvadas bei rekomendacijas knygų leidėjams, kūrėjams ar kitiems besidomintiems asmenims, 2014 metų vasario–kovo mėnesiais buvo atliktas skaitytojų bei leidėjų tyrimas. Empirinio tyrimo metu buvo vykdomos skaitytojų apklausos pateikiant jiems anketas, o su leidėjais apklausa vyko interviu forma.

Nagrinėjant leidinius, skirtus ikimokyklinio amžiaus vaikams (nuo pat kūdikystės), tirti tiesioginius jų skaitytojus būtų pernelyg sudėtinga dėl nedidelio vaikų amžiaus ir neprasminga dėl suvokimo galimybių stokos. Todėl apklausai vykdyti

3 Ten pat, p. 85.

4 Ten pat, p. 99.

pasirinkti netiesioginiai šio tipo knygų vartotojai – suaugusieji, kurie tyrimo metu vadinami *skaitytojais*. Respondentams buvo keliami reikalavimai: jie turi būti tėvai arba neturintys vaikų suaugusieji, kurie perka knygas vaikams arba gauna jas kitais būdais, domisi jomis, taigi, yra kompetentingi atsakyti į anketos klausimus.

Skaičiuojant respondentų imtį tyrimui⁵ teko nustatyti tiriamos populiacijos dydį. Pagal 2011 m. vykdyto visuotinio Lietuvos gyventojų ir būstų surašymo duomenų rezultatus,⁶ į tiriamą populiacijos dydį patenka apie 1 433 700 Lietuvos gyventojų (pagal šeiminei padėtį namų ūkyje: sutuoktinių yra 1 mln. 176 tūkst., sugyventinių – 150,5 tūkst., vienu tėvų su vaikais – 107,7 tūkst.). Reikalinga paklauda, nes ne visi sutuoktiniai ar sugyventiniai augina vaikus (tik 362,7 tūkst. šeimų augina nepilnamečius vaikus) arba vaikai gali būti suaugę; be to, yra šeimos nesukūrusių asmenų, kurie gali domėtis knygomis vaikams. Panaudojus atitinkamus duomenis ir taikant 95 proc. pasikliovimo lygmenį, buvo gautas būtinų apklausti respondentų skaičius, lygus 96.

Pirmiausia buvo apklausta 50 respondentų 2014 m. Tarptautinėje Vilniaus knygų mugėje (vasario 20–23 dienomis). Ši apklausos vieta pasirinkta neatsitiktinai, nes taikytas tikslinis imties pasirinkimo būdas, kai norima pasiekti tikslią tyrimo auditoriją. Apklausos buvo vykdomos vaikų knygoms ir užsiėmimas skirtoje mugės salėje, pateikiant respondentams savarankiškai užpildyti popierinę anketos versiją arba, jų pageidavimu, pateikiant klausimus žodžiu, kai atsakymus užpildo apklausą vykdamas asmuo. Kita dalis respondentų užpildė internetinę apklausos formą – sulaukta 74 atsakymų. Knygų mugės metu dauguma respondentų buvo sostinės gyventojai, mažesnė dalis – atvykusiųjų. Internetu atsakinėjusieji respondentai galėjo būti iš visos Lietuvos. Nei vienas būdas neiškreipia rezultatų dėl bendros leidybos situacijos visoje nedidėlėje mūsų šalyje ir plataus knygų paskirstymo bei jų pasiekiamumo.

Iš viso į anketos klausimus atsakė 124 respondentai. Tačiau 6 anketos turėjo būti pašalintos iš bendrų anketos rezultatų dėl netinkamumo tikslinei respondentų auditorijai. Į šias anketas atsakę žmonės priklauso pirmoms amžiaus grupėms (iki 22 metų arba 22–28 metų), neturi vaikų, neperka knygų vaikams ir kituose atsakymuose taip pat pažymi, jog nesidomi šio tipo knygomis ir neturi kompetencijos atsakyti į kai kuriuos klausimus. Kad bendrieji anketos rezultatai nebūtų iškreipti, šių respondentų anketų buvo atsisakyta. Tyrimui analizuoti naudota 118 anketų, suvedus popierinių ir internetinių versijų rezultatus į vieną bendrą sistemą ir skaičiuojant kiekvieno atsakymo procentinę išraišką.

Leidėjų apklausos vyko interviu forma arba jų pageidavimu anketa nusiųsta elektroniniu paštu. Kadangi kokybiniais tyrimams netaikoma griežti imties reikalavimai, buvo nuspręsta pasirinkti tris charakteringai skirtingas leidyklas: aiš-

kiai specializuota kokybiškos vaikų literatūros leidykla „Nieko rimto“, „Dominicus Litanus“ – mažesnė knygų vaikams leidybos rinkos dalyvė bei leidykla „Presvika“, kuri orientuojasi į mokomąją ir ugdomąją literatūrą plačiai visuomenei.

Leidykla „Nieko rimto“ 2013 m. padarė didžiulį šuolį, kelis kartus padidindama išleidžiamų knygų kiekį per pastaruosius metus. Dar 2011–2012 m. išleisdavo 28–31 knygą⁷, o 2013 m. – jau 96 knygas. „Dominicus Litanus“ dažniausiai kasmet rinkai pasiūlo nuo 5 iki 9 knygų vaikams, 2013 m. – 9 knygas. „Presvikos“ kasmetinis knygų vaikams asortimentas varijuoja apie 50–60 leidinių, 2013 m. pasirodė 62 knygos⁸. Žinoma, išleidžiamų knygų kiekis nelemia jų kokybės.

Vienas iš būdų nustatyti leidyklų užimamą rinkos dalį – pagal išleistų knygų skaičių per metus, lyginant jį su bendru išleistų knygų vaikams skaičiumi Lietuvoje (1 lentelė).

1LENTELĖ. Leidyklų užimama knygų vaikams rinkos dalis pagal išleistų knygų kiekį

Leidyklos	Užimama rinkos dalis procentais
Nieko rimto	19,1
Presvika	12,4
Dominicus Litanus	1,8
Kitos leidyklos	66,7

PIRKIMO ĮPROČIAI

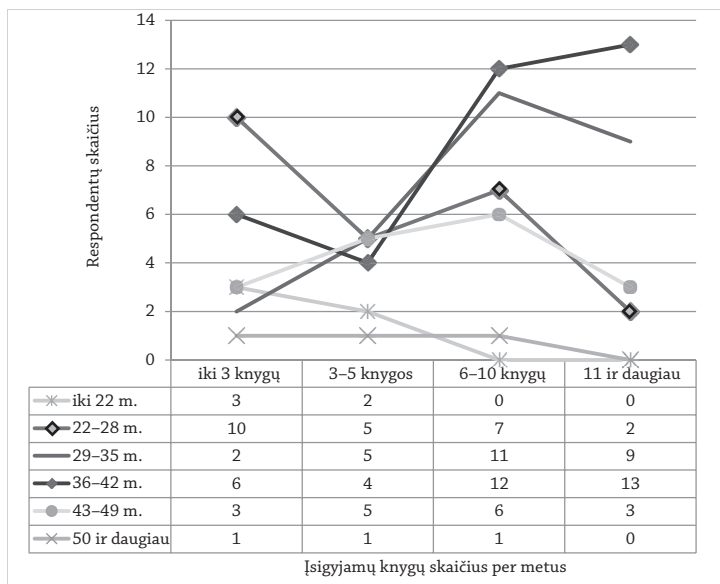
Didžioji dalis tyrime dalyvavusių respondentų (92,4 proc.) perka knygas vaikams, kiti neperkantieji įvardija kitus šio tipo knygų įsigijimo būdus (gauna dovanų, skolinasi iš bibliotekų). Įdomu aptarti pirkimo įpročius skirtingose amžiaus grupėse (1 paveikslas). Matyti, jog jauniausi ir vyriausi respondentai linkę įsigyti mažiausiai knygų, dažniausiai iki 3 knygų per metus. Vertėtų prisiminti, jog šių amžiaus grupių (iki 22 m. bei 50 m. ir daugiau) atstovai yra dažniausiai neturintys savo vaikų.

5 KARDELIS, Kęstutis. *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai*. Kaunas, 2002, p. 313.

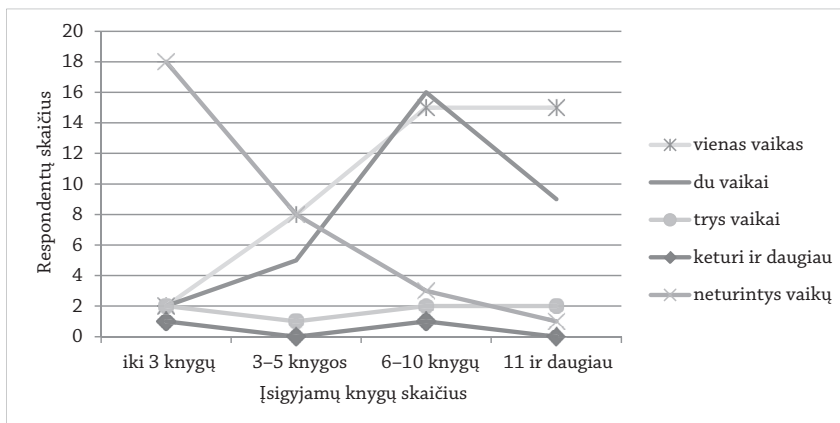
6 *Namų ūkiai ir šeimos, jų sudėtis ir dydis*: Lietuvos Respublikos 2011 metų visuotinio gyventojų ir būstų surašymo rezultatai [interaktyvus]. Lietuvos statistikos departamentas, 2013 [žiūrėta 2014 m. balandžio 4 d.]. Prieiga per internetą: <http://osp.stat.gov.lt/documents/10180/217110/Informacija_apie_namu_ukius_ir_seimas.pdf/a27e-be8a-87f3-46c5-9eae-07f2c9b9abaf>.

7 *Lietuvos spaudos statistika 2012* [interaktyvus]. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2013 [žiūrėta 2014 m. balandžio 18 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.lnb.lt/doc/bkc/statistika2012.pdf>>.

8 *LIBIS suvestinis katalogas* [interaktyvus]. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka [žiūrėta 2014 m. balandžio 18 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.libis.lt/>>.

1 PAVEIKSLAS. Įsigyjamų knygų vaikams kiekis pagal skirtingas amžiaus grupes

2 PAVEIKSLAS. Vaikų skaičiaus šeimoje ir įsigyjamų knygų kiekio priklausomybė

Daugiausia knygų perka 36–42 metų respondentai, kurių net 94,3 proc. turi vaikų. Tikėtina, jog šio amžiaus žmonės turi nuolatinį darbą, yra pasiekę savo karjeros tikslus, gauna aukštesnes pajamas, todėl gali skirti daugiau dėmesio vaikų ugdymui ir įsigyti daugiau knygų per metus. Tai buvo didžiausia grupė respondentų, teigiančių, jog perka 11 ir daugiau knygų, taip pat buvo paminima, jog netgi sunku būtų suskaičiuoti, kiek tiksliai.

Daugiausia knygų per metus perka respondentai, turintys vieną arba du vaikus (2 paveikslas). Vieną vaiką turinčiųjų pasirinkimas įsigyti tam tikrą knygų skaičių per metus palaiapsniui auga ir pasiekęs piką ties 6–10 knygų nusistovi tolygus. Respondentai, turintys du vaikus, mažiau rinkosi pirkti 3–5 knygas, bet jie pralengvia turinčiuosius vieną vaiką 6–10 knygų kategorijoje, tačiau nelinkę pirkti daugiau nei 10 knygų.

Svarbus ne tik nuperkamų knygų kiekis per metus, bet ir jų pirkimo paskirtis – t. y. kokiam tikslui bus skirta knyga. Respondentams buvo pateikti keli dažniausiai pasitaikantys atsakymų variantai: savo vaikams; dovanoju kitiems vaikams; sau; kita (paliekama galimybė įrašyti kitą knygos pirkimo tikslą). Dažniausiai pasirenkami atsakymai: „savo vaikams“ (40,8 proc. visų atsakymų) ir „dovanoju kitiems vaikams“ (41,3 proc. visų atsakymų).

Nagrinėjant vartotojų pirkimo įpročius, svarbus ir dar vienas klausimas: kas dažniausiai išrenka knygas perkant? 29 respondentai (24,6 proc.) atsakė, jog knygas renkasi pats vaikas, o didžioji dauguma – 89 (75,4 proc.) nusprendė jog, knygas išrenka tėvai. Rezultatai įrodo, jog apklausai vykdyti pasirinkti suaugusieji yra teisingas sprendimas, nes jie yra tikroji tikslinė knygas vaikams renkančiųjų ir perkančiųjų auditorija.

Šiandienėje kultūroje labai didelis dėmesys skiriamas vaiko asmenybės raidai, jo poreikiai suprantami ir vertinami kaip ir suaugusio žmogaus. Žinoma, leidžiant knygas, atsižvelgiama į augančio vaiko amžių, įvertinami jo kognityviniai gebėjimai ir suvokimo galimybės. Kadangi dauguma respondentų teigė, jog suaugusieji renka knygas vaikams, taip pat buvo klausinama, ar jie pritaria nuomonei, kad gerai parengta knyga vaikams turėtų būti įdomi ir suaugusiems asmenims.

Net 77,1 proc. (91 respondentas) skaitytojų pritaria, kad gerai parengtas ir išleistas knygas vaikams turėtų būti įdomu skaityti ir suaugusiems. Kai kurios knygos neturi nustatytų amžiaus ar išsilavinimo ribų, jos dėl savo daugiasluoksniškumo bei apipavidalinimo sprendimų skiriamos tiek vaikams, tiek suaugusiems. Tokias knygas tėvams lengviau skaityti ir pristatyti jas vaikams, o dėl skirtingos gyvenimiškos patirties kiekviena karta įžvelgia skirtingas knygos vertybes. 16,1 proc. (19 respondentų) skaitytojų mano, kad nebūtinai knygos vaikams bus ir turi būti įdomios, o 6,8 proc. (8 respondentai) visiškai nepitaria, pagrįsdami tuo, kad tai

yra skirtingos knygų kategorijos. Nepritariantieji taip pat argumentuoja savo nuomonę tuo, jog vaikų ir suaugusiųjų mąstymas ir suvokimo lygis yra labai skirtingi, todėl ta pati knyga negali būti skirta tokių skirtingų raidos etapų asmenybėms.

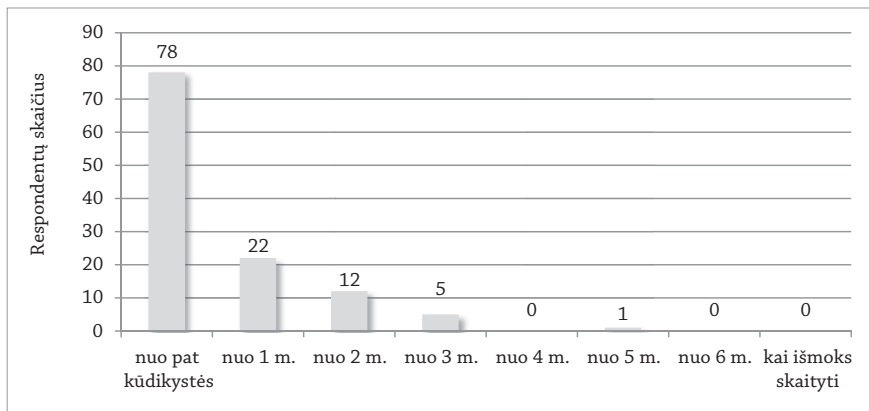
Šiuo atveju leidyklų atsakymai beveik sutampa. Pritariama, kad dažniausiai gera knyga vaikams turėtų patikti ir tėvams ar kitiems suaugusiems asmenims. Kai kurios knygos suaugusiųjų sąmonėje sukuria visai kitokias idėjas ir vertybes nei vaikų, todėl tokios daugiasluoksnės knygos patinka abiem skaitytojų auditorijoms. Kartais gera knyga vaikams yra apibūdinama kaip šeimos knyga, kuri yra skaitoma balsu, klausoma, vėliau aptarinėjama, aiškinama, nagrinėjamos iliustracijos. Tačiau ne visi suaugusieji domisi ir nori atsigręžti į vaikystę vartydami knygas vaikams, tad teigiama, kad knyga mėgstama vaikų, bet neįdomi suaugusiajam – neturėtų būti laikoma nevykusia, nes pirmiausia yra atsižvelgiama į tiesioginių vartotojų – vaikų – poreikius.

UGDYMO KLAUSIMAS

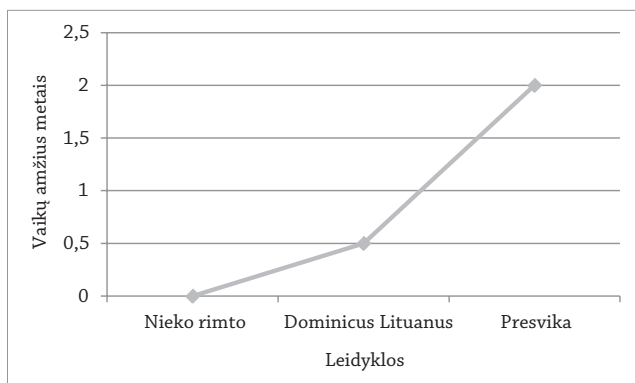
Tyrimas aprėpė ir klausimus, padedančius nustatyti respondentų nuomonę dėl ikimokyklinio amžiaus vaikų ugdymo naudojant knygas. Buvo netgi 78,8 proc. (93 respondentai) pasirinkusiųjų, kad „knyga nuo pat mažens yra svarbi ugdymo priemonė“, ir 21,2 proc. (25 respondentai) respondentų, manančių, jog „knyga yra pati svarbiausia ikimokyklinio ugdymo priemonė“. Rezultatai atskleidžia, jog šalies visuomenė yra išsilavinusi ir suvokianti knygos kaip ugdomosios, lavinamosios priemonės reikšmę.

Šiandienėje knygų rinkoje yra pačių įvairiausių leidinių, skirtų vaikams nuo pat kūdikystės. Svarbu išsiaiškinti skaitytojų nuomonę apie tokių knygų reikalingumą (3 paveikslas).

78 respondentai (66,1 proc.) suvokia, jog duodant knygą vaikui nuo pat kūdikystės, lavėja jo motoriniai sugebėjimai: sugriebimas, puslapių vartymas, laikymas. Nors vaikui tai yra žaislas kaip ir kiti, jis nesąmoningai yra pratinamas prie knygos ir skaitymo. Lietuvos leidybos repertuare atsiranda vis daugiau knygų, skirtų vaikams nuo 5–6 mėnesių. Šiame klausime dar buvo suteikta galimybė respondentams sukonkretinti savo atsakymą ar pakomentuoti pasirinktą variantą. Tyrimo dalyviai teigia, jog svarbus dėmesys atitenka vaiko pojūčiams, kuriais jis stebi ir pažįsta pasaulį, nuo kūdikystės lavėja vaiko rega – nes vaikas tuo metu viską suvokia vaizdais, jis mokosi atpažinti spalvas, formas, objektus. Klausantis skaitomų istorijų lavėja ir klausia. Kiti įžvelgia būtinybę pratinti vaiką nuo pat anksčiausių mėnesių, kad atsirastų poreikis ir ateityje. Respondentai mano, kad knyga tai svarbi bendravimo forma tėvams ir vaikams, ji turi ir pramoginę funkciją, lavina komu-

3 PAVEIKSLAS. Amžius, nuo kurio reikėtų vaikui skirti knygą

4 PAVEIKSLAS. Leidyklų požiūris dėl pradinio skaitytojų amžiaus

nikacinius įgūdžius. Knyga taip pat yra puiki vaiko užimtumo priemonė, ugdanti kūrybinę raidą, vaizduotę. Taigi, ji turi įtakos vaiko pojūčių, motorikos lavinimui, socialinei ir bendrai jų kultūrinei raidai.

Rinkoje asortimentas tikrai labai platus, tenkinantis įvairaus amžiaus skaitytojų poreikius. Visose tyrime dalyvavusiose leidyklose knygų vaikams repertuaras sudaromas panašiai. Galima išskirti kelis būdus: gaunami pasiūlymai iš pačių autorių; ieškomi nauji arba jau žinomi autoriai ir jiems siūloma išleisti naują knygą; ieškoma partnerių užsienyje, iš kurių būtų galima įsigyti autorių teises ir išleisti Lietuvos rinkai, parengtą knygą.

Leidykla „Nieko rimto“ pabrėžia knygos svarbą vaiko gyvenime nuo pat kūdikystės (4 paveikslas). Antrasis leidėjas taip pat pritaria šiai nuomonei, tik išskiria tikslesnį momentą – pusės metų amžių – kai vaikai jau gali vartyti jiems skirtas, specialiai parengtas knygas. Šiuo klausimu išsiskiria tik leidyklos „Presvika“ nuomonė – vaikui leisti knygas reikėtų nuo dvejų metų. Neigiamai vertinti tokio leidyklos pasirinkimo negalima, tačiau reikia atsižvelgti į rinkos poreikius. Taigi, tėvai ir kiti suaugusieji, norintys ugdyti vaiką knyga nuo pat mažiausio jo amžiaus, pastarojoje leidykloje neturės pasirinkimo bei gali nusivilti dėmesio stoka patiems mažiausiems skaitytojams.

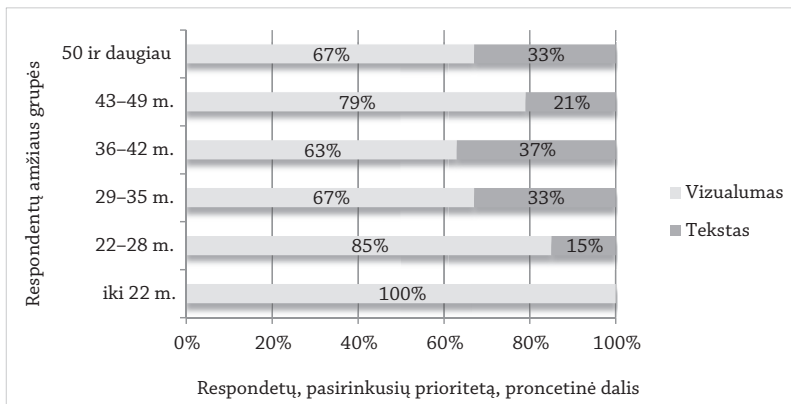
POŽIŪRIS Į VIZUALUMĄ

Anketoje respondentų klausiamo, ar rinkdami knygą vaikams, jie atkreipia dėmesį į knygos maketą, apipavidalinimą, iliustracijas – tai yra tai, kas sudaro vizualumą, nes pateikus tik pastarąją sąvoką skaitytojų mintys dažniausiai apsiriboja iliustracijomis. Paaiškėjo, kad tik 2,5 proc. skaitytojų (3 respondentai) knygos vizualumas yra visiškai nesvarbu renkantis knygą, o 97,5 proc. (115 respondentų) skaitytojų tai įvertina rinkdamiesi ir apsisprendami pirkti knygą. Tai įrodo didžiulį vizualinės informacijos kultūroje poveikį ir okuliarcentrizmo reiškinį.

Taigi, visiškai nevertinančių knygų vaikams vizualumo respondentų dalis yra tokia nedidelė, jog galima išvada, kad Lietuvos skaitytojų visuomenė yra sąmoninga ir kompetentinga įvertinti visus knygos sudedamuosius komponentus ir bendrą knygos visumą.

Pasirinkusieji vizualumą kaip prioritetą išskiria knygos skaitytojus: tėvai skaito ikimokyklinio amžiaus vaikams, taigi jiems svarbu turinys, o patiems vaikams, dar nemokantiems skaityti, svarbiausios iliustracijos – nuo jų priklauso, ar vaikui patiks knygą, ar patrauks jo dėmesį ir ar jis susidomės kitomis knygomis vėliau. Vaikai skaito naudodami savo regos pojūtį, pirmiausia jie skaito paveikslėlius, juos suvokia kartu lavindami estetinį skonį. Be to, prastas tekstinis turinys gali sumenkinti ir kokybiškas iliustracijas. Todėl dauguma respondentų visgi pabrėžia knygos darnos svarbą.

Nagrinėjant skirtingoms amžiaus grupėms priklausančių respondentų pasirinkimus, vizualumui ar tekstui suteikti pirmenybę, ypatingų korelacijų nepastebėta (5 paveikslas). Rezultatai įvairuoja, tačiau vienareikšmiškai atsakiusių jauniausių respondentų grupėje matyti vizualumo svarba renkantis knygas ir įtaka perkant. Jauniausia respondentų auditorija labiausiai vertina knygų vizualumą ir laiko jį pačiu svarbiausiu knygos ikimokyklinio amžiaus vaikui pasirinkimo kriterijumi. Tai iš tikrųjų įrodo okuliarcentrizmo populiarėjimo laikotarpį Lietuvoje, jo poveikį

5 PAVEIKSLAS. Vizualumo ir teksto prioritetai pagal amžiaus grupes

atitinkamoms amžiaus grupėms. Vakarų šalyse vaizdinės informacijos privilegijavimas pradėjo reikštis po Antrojo pasaulinio karo, vis didėjant masinių komunikacijos priemonių gausai. Šio reiškinio pradžią Lietuvoje galima laikyti tik atgavus Nepriklausomybę, kai atsirado galimybė daugiau pamatyti ir naudoti vakarietiškos kultūros priemonių. Pirmoji tyrime analizuojama amžiaus grupė jau vystėsi šio kultūrinio reiškinio plotmėje, todėl buvo tikėtasi respondentų kreipiamo didelio dėmesio į vizualumą.

Tyrimo metu skaitytojams buvo užduodami du situaciniai klausimai: pirmiausia, ar jie pirktų knygą, kuri labai patraukli, gražios iliustracijos, tačiau nekokybiškas, nevertingas tekstinis turinys. Kitas klausimas – atvirkštinis su kokybišku turiniu, bet nevykusi apipavidalinimu. Rezultatai buvo tokie, kad dauguma respondentų nepirktų knygų nė vienu atveju.

Nors respondentai labiau atleidus knygos tekstinei informacijai, daugelis pastebi, jog neverta pirkti vienpusiškos knygos, kai leidybos rinkoje siūlomame asortimente galima rasti ir įsigyti gerų, kokybiškų knygų, kuriose dera visi sudedamieji komponentai: tiek tekstinis turinys, tiek vizualinis knygos apipavidalinimas.

Pagal skaitytojų tyrimo rezultatus, tik labai nedidelė dalis respondentų (2,5 proc.) visai nekreipia dėmesio į knygos vizualumą: apipavidalinimą, iliustracijas. Todėl svarbu išsiaiškinti, kiek dėmesio vizualumui skiria leidėjai, kokie apipavidalinimo, iliustravimo ar poligrafijos kriterijai yra keliami. Leidykla „Niekorimto“ knygą vertina kaip meno kūrinį, todėl ji turi atitikti aukščiausius reikalavimus. Įmonė neturi iš anksto numatytos knygos koncepcijos, nėra nustatoma, kaip dailininkas turi iliustruoti knygą ir pan. Labiausiai yra vertinama kokybė ir kitoks požiūris į pasaulį, į knygą kaip į meno kūrinį. Poligrafijai taip pat keliami

aukščiausi reikalavimai, jeigu Lietuvoje nėra juos atitinkančių spaustuvių, kartais pasirenkama knygas spausdinti užsienyje. Taip pat didžiulę svarbą sudaro kokybiškas popierius.

„Dominicus Lituanus“ teigia, kad leidykloje iliustracijoms yra skiriamas toks pat didelis dėmesys kaip ir knygos turiniui. Suvokiama, kad patiems mažiausiems skirtose knygos vaizdas yra pagrindinis informacijos perdavimo būdas, todėl stengiamasi kurti aukštos kokybės, lavinančias vaikus knygas su tinkama vizualine medžiaga. Nepaisant knygos autoriaus žinomumo – yra svarbi bendra knygos estetikos ir patrauklumas, nes tai ilgalaikis kultūros produktas. „Presvika“ tvirtina taip pat kelianti didelius reikalavimus knygų apipavidalinimui, iliustracijoms. Leidykla kuria knygas bandydama numatyti, kad jos būtų patrauklios skaitytojui. Su leidyklomis dirbančių dailininkų nuomone, apipavidalinimo, iliustravimo ir poligrafijos kriterijai turėtų sudaryti visumą, kartu įtraukiant ir literatūriškai kokybišką tekstą. Beje, knygos visumoje reikia spręsti optimalaus puslapių skaičiaus bei teksto ir iliustracijų klausimus, kad jie būtų tinkantys amžiaus grupėms.

Taigi, visos leidyklos teigė skiriančios daug dėmesio knygų vizualumui ir jo kokybei užtikrinti, tačiau taip pat įdomu, kiek jos yra linkusios eksperimentuoti knygų vizualumo klausimu, nes vaikai kaip pagrindinė tikslinė grupė labai mėgsta įvairias naujoves: efektus knygoje, garsus, tekstūras, judančius paveikslėlius, įdomų knygos formatą ar popierių, kitus poligrafinius sprendimus. Eksperimentai turėtų derėti knygoje ir neužgožti pačios knygos funkcijos. Leidykla „Niekio rimto“ per trylika gyvavimo metų gana daug eksperimentavo kurdamas dar nemėgintus rinkoje knygų formatus, iliustravimo būdus. Tačiau taip pat akcentuojama didžiulė rizika eksperimentuojant tokioje mažoje rinkoje kaip Lietuva, nes gali būti per mažai skaitytojų ir knygų pirkėjų, kuriems tiktų specifiniai leidiniai. Leidykla „Dominicus Lituanus“ pirmenybę teikia jau žinomiems knygų autoriams ir dailininkams. Jais pasitikima abiem atvejais: jeigu teikia pasiūlymą tiek tradicinei, tiek nestandartinei knygai leisti – priklausomai nuo bendros knygos elementų visumos. „Presvika“ labiau orientuojasi į tradicinę leidybą, tačiau tradicinės knygos kartais yra papildomos įvairiomis detalėmis (dėlionėmis, žaidimais) ar naujomis savybėmis (knygos su garsais).

RINKOS SITUACIJA

78,8 proc. (93 respondentai) respondentų yra visiškai patenkinti esama knygų vaikams leidybos padėtimi ir leidėjų teikiamu asortimentu Lietuvoje. Tačiau leidėjams labiausiai reikėtų susirūpinti 21,2 proc. atsakiusiųjų, kad jie nėra patenkinti arba yra tik iš dalies patenkinti knygų pasirinkimu. Respondentai gau-

sybėje verstinių knygų pasigenda daugiau gerų lietuvių autorių kūrybos, atspindinčios mūsų šalies aktualijas ir visuomenę. Kai kuriems užkliūva vizualinė knygų dalis – netinkamos iliustracijos, kurios būna per ryškios, negyvos, dažnai kurtos kompiuteriu. Kiti skundžiasi teksto kokybe – dažniausia prastais, nekokybiškais vertimais į lietuvių kalbą. Skaitytojai taip pat nėra patenkinti dėl kai kurių žanrų asortimento siaurumo – pavyzdžiui, beveik nėra nekomercinių leidinių, skirtų siaurai auditorijai, vertinančiai knygas kaip meną; trūksta komiksų žanro kūrinių; patiems mažiausiems skaitytojams pasigendama daugiau žaislinių knygų su įvairiais priedais. Rezultatai atskleidžia, jog labiausiai nusivylę knygų asortimentu yra 29–35 metų ir 36–42 metų amžiaus grupių respondentai. Tai greičiausiai susiję su dideliu jų įsigyjamų knygų kiekiu, nes jie yra labiausiai besidomintys knygomis vaikams, taigi, ir galintys pastebėti trūkumus.

Nagrinėjant rinkos situaciją iš leidėjų požiūrio taško, tyrimo metu patvirtinta, kad ir leidėjai jaučia vizualinės kultūros reiškinį, tačiau įdomu analizuoti, kokios dar tendencijos vyrauja šiandienėje knygų vaikams leidybos rinkoje. Leidėjai įvairias skaitymo madas, tendencijas išvelgia anksčiau nei skaitytojai, nes jie turi galimybę važinėdami po tarptautines knygų muges susipažinti su užsienio leidėjų knygomis, autoriais, matyti, kokios knygos yra populiarios rinkoje. „Nieko rimto“ pastebi, jog šiandienė leidyba labai orientuojasi į besikeičiančius vaiko poreikius, stengiamasi prie jų prisiderinti, taip pat stebinti vaiką inovatyviomis idėjomis ir priemonėmis. L. Eitmantytė-Valužienė pastebi vis didėjančią menkos vertės komercinių knygų pasiūlą, skirtą labai plačiai visuomenei. Dailininkė pasigenda vizualinės stilstikos įvairovės, daugiau meniškų knygų (nes leidėjai paprastai bijo leisti tokias knygas dėl mažo skaitytojų skaičiaus ir galimos nesėkmės). „Dominicus Litanus“ pirmiausia renkasi leisti žinomų Lietuvos ir užsienio autorių kūrinius, nes pastebėta, kad didelės pasiūlos sąlygomis žinomi vardai daro nemažą įtaką pasirenkant knygas. „Presvika“ išvelgia didelį knygų su priedais poreikį. Leidykla, stengdamasi patenkinti šiuos skaitytojų poreikius, leidžia knygas su dėlionėmis, garsais, žaislais. Kiekviena leidykla ieško savo stiprybių ir jas įgyvendina vadovaudamasi vertybėmis ir leidyklos vizija.

Taigi visi, netgi kritikavusieji, respondentai teigia, jog bendra knygų vaikams leidybos situacija Lietuvoje yra gera, todėl pasitaikantys knygų trūkumai ir klaidos kritiškai neišbalansuoja asortimento. Pabrėžiama, jog šiandienė pasiūla yra didžiulė, todėl galima išsirinkti tikrai visapusiškai gerų knygų, skiriant tam pakankamai laiko. Respondentai negaili pagyrų knygų rašytojams ir dailininkams, kai kurioms Lietuvos leidykloms, džiaugiasi spausdinimo, apipavidalinimo kokybe ir galimybėmis.

Tyrimo rezultatai ir jų patikimumas labai priklausė nuo respondentų nuoširdumo atsakinėjant į pateiktus klausimus. Nors visi leidėjai sakėsi teikiantys daug

dėmesio knygų vizualumui, bendroje tyrimo plotmėje ir knygų vaikams pasiūloje išryškėja gana dideli skirtumai ir leidėjų verslo orientacijos.

Tyrimas atskleidė, kad skaitytojų nuomonė, poreikiai ir leidėjų kuriami produktai yra gana gerai subalansuoti. Tai vyksta tuomet, kai leidėjai tiria vartotojus ir atsižvelgia į jų poreikius arba kai jie rinkai teikia pasiūlymus taip sukurdami atitinkamų knygų paklausą. Skaitytojų ir leidėjų požiūriai sutampa daugeliu tyrimo metu užduotų klausimų. Sutinkama, kad knyga yra labai svarbi priemonė ugdant ikimokyklinio amžiaus vaiką ir kad skaitymo įpročiai turėtų būti formuojami jau nuo pat kūdikystės. Tiriant respondentų požiūrį į vizualumą išaiškėjo, kad skaitytojai teikia tikrai didelę reikšmę knygos išvaizdai, o leidėjai renkasi geriausius, jų leidyklos viziją atitinkančius dailininkus, kad būtų sukurti aukštos kokybės leidiniai.

Šiandienėje leidybos situacijoje džiaugiamasi gera poligrafijos kokybe Lietuvoje – ji ne prastesnė nei užsienio šalių (tai byloja tarptautinių parodų atgarsiai). Skaitytojai palankiai vertina leidybos asortimentą, kuris gali patenkinti įvairiausių skaitytojų poreikius. Knygų vaikams rinkoje kuriasi naujos leidyklos, taip pat didžiosios leidyklos atidaro specializuotus šio tipo leidinių skyrius. Visa tai rodo, kad knygų vaikams leidyba Lietuvoje puoselėjama ir gali patenkinti įvairių skaitytojų poreikius.

Išvados

Knygų vaikams asortimento gausa Lietuvoje patvirtina, jog šiandienėje leidybos situacijoje egzistuoja pačios įvairiausios vizualinės ir poligrafinės galimybės, tačiau kiekvienos knygos leidybos procese reikia analizuoti individualius vizualinius sprendimus. Pagrindinė knygų vaikams leidybos užduotis – paisyti bendros leidinio komponentų darnos ir daugiafunkciškumo. Knyga vaikams turi ugdyti, skatinti bendrauti, dominti ir būti patraukti skaitytojui.

Pastaraisiais dešimtmečiais pastebimas vis didėjantis vizualinės kultūros aktualumas. Vizualinės informacijos dominavimas, veikiantis vartotojų sąmonę, jaučiamas ir Lietuvos leidyboje. Todėl norėdami išsilaikyti rinkoje leidėjai turėtų atsižvelgti į rinkos pokyčius bei vyraujančias tendencijas: vizualumas knygoje atlieka labai svarbų vaidmenį. Dalis skaitytojų, veikiami vizualumo kaip reiškinio įtakos, renkasi mažiau pastangų reikalaujančius audiovizualinės kultūros produktus (televizija, kinas, internetas ir kt.), o skaitantieji irgi laukia naujo požiūrio į knygas.

Vizualumas knygoje ikimokyklinio amžiaus vaikams yra pagrindinė informacijos perdavimo priemonė. Tyrimo rezultatai parodė, jog šis kriterijus yra vertinamas tiek skaitytojų, tiek leidėjų. Suvokdami knygos adresatą jie reikalauja, kad knyga pirmiausia atitiktų jo poreikius. Į knygos vizualumą renkantis ir perkant knygas atsižvelgia dauguma skaitytojų ir netgi 74 proc. ši kriterijų vertina kaip svarbesnį

nei tekstinis turinys (esant tokiam knygos adresato amžiui). Tačiau labiausiai yra vertinama knygos harmonija, kai tarpusavyje dera visi knygos apipavidalinimo ir turinio elementai. Šio požiūrio laikosi ir leidėjai keldami aukštus reikalavimus tiek knygų autoriams, tiek dizaineriams, dailininkams bei poligrafija besirūpinančioms įmonėms. Taigi, ryškėja skaitytojų nenoras įsigyti knygų, kurios kuris nors komponentas jų netenkina.

Vis dėlto vertinat knygų vizualumo sąvoką pastebimas ir neapibrėžtumas. Dažniausiai skaitytojai apsiriboja tik iliustracijų vertinimu. Žinoma, iliustracijos yra akivaizdžiausias vizualinis knygos elementas, tačiau tinkamai parinktas popierius, įdomus įrišimas, netradiciniai poligrafiniai ir apipavidalinimo sprendimai taip pat sulaukia skaitytojų dėmesio ir formuoja naują požiūrį į knygos estetinę darną. Grafiniai elementai keičia knygos ritmo dinamiką, skaitytojas turi persiorientuoti iš žodinės informacijos suvokimo į vizualinės medžiagos suvokimą ir interpretavimą. Tačiau vizualumo komponentų gausa ne visada lemia knygos sėkmę. Svarbus yra tikslingas jų parinkimas ir darna atskiroje kiekvienos knygos leidybos situacijoje.

Esant didžiulei knygų vaikams pasiūlai leidėjai teigia skiriantys dėmesio knygų apipavidalinimui ir jo poveikiui ugdant jauną asmenybę. Tačiau leidėjų tyrimo metu išryškėjo įvairūs požiūriai, nulemiantys ir skirtingus leidinius. Pastebimos dvi tendencijos. Vieni leidėjai renkasi lengvesnį kelią, t. y. pataikauja masinei ar mažiau išprususiai auditorijai, kai siūloma daug populiarios kultūros produktų, turinčių menką kultūrinę ir meninę vertę. Kiti, išvelgdami knygos kaip ugdomosios priemonės svarbą, atsakingiau sudaro leidybinį repertuarą: apgalvotai leidžia knygas, turinčias literatūrinę ir estetinę vertę, lavinančias vaiko skonį ir supratimą, formuojančias teigiamą skaitymo patirtį nuo vaikystės. Pirmoji tendencija lemia tai, jog atsiranda skaitytojų, kurie yra nepatenkinti leidinių kokybe. Jie pabrėžia, kad leidėjai skiria menką dėmesį knygos išliekamajai vertei; vartotojai nepatenkinti nekokybiškais knygų vertimais, dėl skubotos leidybos padarytomis klaidomis, per ryškiomis ar neskoningomis iliustracijomis. Tačiau beveik 80 proc. skaitytojų yra patenkinti esama leidybine padėtimi. Taigi, leidėjai turėtų labiau rūpintis leidinių turinio ir vaizdo kokybe, nes Lietuvos skaitytojai yra reiklūs ir pastabūs.

Knygų pirkėjai vertina vizualumą kaip ypatingą kriterijų renkantis knygas. Be to, vizualumas atlieka svarbų vaidmenį nustatant knygos išliekamąją vertę – skaitytojai tik geriausias knygas linkę išsaugoti ir perduoti jas iš kartos į kartą. Vertybiniu aspektu skaitytojų ir leidėjų požiūriai dviprasmiški. Leidėjai dažniausiai teigia, jog pirmiausia orientuojasi į vaikus kaip į tiesioginę skaitytojų auditoriją, tačiau tėvai ir kiti suaugusieji, perkantys leidinius vaikams, mano, kad gerai parengta knyga vaikams turėtų būti įdomi ir suaugusiajam. Todėl leidėjams rekomenduojama

komunikuoti su abiem skaitytojų grupėmis: tiesioginiais skaitytojais – vaikais, netiesioginiais – tėvais, suaugusiaisiais, kurie dažniausiai renka ir perka.

Naujosios leidybos technologijos taip pat kuria naujas vizualines galimybes. Rinkoje pastebima didėjanti pasiūla knygų vaikams su įvairiais priedais: lipdukais, žaislais, garsais, magnetais, flomasteriais ir kitomis pridėtinėmis detalėmis. Nors tai komplikuoja poligrafinius ir kitus gamybinius procesus, tačiau skaitytojui suteikia papildomą vertę. Neretai siūloma ir kita palydinčioji produkcija su knygos herojais, jų atributais ir pan. – tai didina leidėjų pajamas ir skaitytojų lojalumą. Kita vizualumo tendencijos galimybė – skaitmeninės knygos vaikams. Vaikai yra smalsūs ir labai imlūs naujovėms, juos ypač domina ir įtraukia interaktyviosios skaitmeninės knygos, papildytos įvairiais garsais, vaizdais ir kitais žaidybiniais elementais.

Apžvelgus knygų vaikams rinkos pasiūlą matyti, kad Lietuvoje tai dar neužpildyta leidybos niša, tačiau, leidėjų požiūriu, norint plėtoti pelningą verslą, būtina ieškoti naujų kelių, nes skaitytojų rinka šiam specifiniam poreikiui yra per maža.

Literatūra ir šaltiniai

1. AURYLA, Vincas. *Lietuvių vaikų literatūra*. Vilnius: Mintis, 1967. 266 p.
2. ELKIND, David. *Child Development and Education* [interaktyvus]. [žiūrėta 2014 m. balandžio 18 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.arvindguptatoys.com/arvindgupta/childevelkind.pdf>>.
3. Interaktyvios elektroninės knygos vaikams. Iš *Illustrarium: Lithuania in Bologna* [interaktyvus]. K-operator, 2012 [žiūrėta 2014 m. vasario 11 d.]. Prieiga per internetą: <http://lituania-bologna.eu/lt/800514/illustrarium_leidiniai/interaktyvios_elektronines-knygos-vaikams>.
4. JUZEFOVIČ, Agnieška. Vizualinio posūkio ir vizualinių studijų fenomenas dabartinėje kultūroje. *Logos*, 2011, t. 69, p. 64–72. ISSN 0868-7692.
5. KAČERAUSKAS, Tomas. Matymas, žiūra ir vaizdijimas: egzistencinės sąveikos. *Filosofija. Sociologija*, 2010, t. 21, nr. 1, p. 11–19. ISSN 0235-7186.
6. KAČERAUSKAS, Tomas. Vaizdiškumas: kultūros sąveikos. *Filosofija. Sociologija*, 2010, t. 21, nr. 1, p. 1–2. ISSN 0235-7186.
7. KARDELIS, Kęstutis. *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai*. Kaunas: Judex leidykla, 2002. 400 p. ISBN 9986-948-65-7.
8. KIRTIKLIS, Kęstas. Kai vizualinis posūkis suka atgal: V. Flusserio medijų istoriosofija. *Filosofija. Sociologija*, 2010, t. 21, nr. 1, p. 20–28. ISSN 0235-7186.
9. *Lietuvos spaudos statistika 2012* [interaktyvus]. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2013 [žiūrėta 2014 m. balandžio 18 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.lnb.lt/doc/bkc/statistika2012.pdf>>.
10. LIŠKEVIČIENĖ, Jolita. Kitoks žvilgsnis į vaikų knygas (2011 m. vaikų knygų iliustracijų apžvalga). *Rubinaitis*, 2012, nr. 2, p. 2–6. ISSN 1392-0626.
11. MANOVICH, Lev. *Naujųjų medijų kalba*. Vilnius: Mene, 2009. 470 p. ISBN 9789955834038.
12. MEŠKAUSKAITĖ, Aušra; VAICIUKEVIČIŪTĖ, Agnė. Apie vizualumus ir vizualias sąveikas. *Filosofija. Sociologija*, 2010, t. 21, nr. 1, p. 75–81. ISSN 0235-7186.
13. MEŠKYS, Kęstutis. *Kaip valdyti medijas?* Vilnius: RDI grupė, 2010. 272 p. ISBN 978-609-8042-03-0.
15. MICHELKEVIČIUS, Vytautas. Pratarinė, arba kodėl naujųjų medijų amžiuje vis dar skaitome. Iš

- MANOVICH, Lev. *Naujųjų medijų kalba*. Vilnius: Mene, 2009, p. 10–13.
17. MONGINAITĖ, Laima. Vizualumas intencionalios estetinės būties struktūroje. *Filosofija. Sociologija*, 2010, t. 21, nr. 3, p. 219–228. ISSN 0235-7186.
18. MOZŪRAITĖ, Vita. *Vaičių knygų leidyba Lietuvoje 1940–1990*: daktaro disertacija. Vilnius, Vilniaus universitetas, 1993.
19. *Namų ūkiai ir šeimos, jų sudėtis ir dydis: Lietuvos Respublikos 2011 metų visuotinio gyventojų ir būstų surašymo rezultatai* [interaktyvus]. Lietuvos statistikos departamentas, 2013 [žiūrėta 2014 m. balandžio 4 d.]. Prieiga per internetą: <http://osp.stat.gov.lt/documents/10180/217110/Informacija_apie_namu_ukius_ir_seimas.pdf/a27e-be8a-87f3-46c5-9eae-07f2c9b9abaf>.
20. OBCARSKAITĖ, Eglė. Įvadas į vizualumo studijas. Iš *Medijų kultūros balsai: teorijos ir praktikos*. Vilnius: Mene, 2009, p. 57–71.
22. OBCARSKAITĖ, Eglė. Vizualiniai modeliai ir mąstymo paradigmos. *Balsas.cc* [interaktyvus]. VšĮ „Mene“, 2008 [žiūrėta 2013 m. gruodžio 11 d.]. ISSN 1822-2870. Prieiga per internetą: <<http://www.balsas.cc/vizualiniai-modeliai-ir-masty-mo-paradigmos-1-d/>>.
23. RUDNICKAITĖ, Guoda. Kaip iliustruotos „Devyniabolės“? *Rubinaitis*, 2011, Nr. 3, p. 2–9. ISSN 1392-0626.
24. *Skaitykime savo vaikams*. Vilnius: Lietuvos nacionalinė M. Mažvydo biblioteka, 2009. 40 p. ISBN 978-609-405-013-8.
25. ŽILINSKAITĖ, Viktorija. Vaizdo link: okuliarcentrizmas ir jo tyrimo metodologija. *Filosofija. Sociologija*, 2010, t. 21, nr. 1, p. 3–10. ISSN 0235-7186.
26. ŽUKAUSKIENĖ, Rita. *Raidos psichologija*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1996. 364 p. ISBN 9986-09-092-X.

THE VISUALITY OF MODERN LITHUANIAN CHILDREN'S BOOKS: READERS' AND PUBLISHERS' APPROACH

Karolina Katinaitė

Summary

This paper examines a new trend in society, namely the phenomenon of visual culture. Its influence is also felt in the publishing industry. Firstly, the article discusses the classification of children's books by age groups as well as the importance of the book as an educational measure from the very early infancy. The main aim of the article is to analyse readers' and publishers' approaches to the visuality of Lithuanian children's books. The following tasks were set to achieve this aim: to create target questionnaires for readers and publishers; assess adults' (as buyers and readers) opinion about the visual impact of children's books; ascertain the views of publishers on children's books visuality, their criteria for design, illustration and printing.

The research part of the paper combines readers' and publishers' approach to visual issues in the books for children. The empirical study was composed of the following two structural elements: a questionnaire method applied to the readers, and an interview method applied to the publishers. Readers are characterized as buyers of books (parents or other mature people who can afford buying a book). The research targeted at publishers covered the following organizations: "Nieko rimto", "Dominicus Litanus" and "Presvika".

In conclusion, the survey revealed that the approach of both readers and publishers is very similar on many issues. Thus, the need for children education using books since early infancy has been identified during the research. Furthermore, most publishers offer books in the market for all age groups including infants. As it is written in multiple scientific sources, respondents also perceive the importance of books in a child's educational process. It is a well-known fact that books develop the body motility and linguistic skills: they also help meet the cognitive needs. Besides, a book is also regarded as a great communication tool. It has been established that the visual aspects are highly considered when choosing and buying a book for children. Both readers and publishers emphasize the importance of harmony in the book, when all elements, included content, design, layout, illustrations, are in harmony with each other. Readers tend not to buy the books, which do not satisfy one of the required elements (content-related or visual quality) However, both readers and publishers are glad about the general situation of publishing industry in Lithuania. A high quality of printing, creative authors and illustrators are the features of the today's market.

Īteikta 2014 m. liepos mēn.